

Ordföljdsvariation i nederländska

Mona Arfs

Nederländska är det officiella namnet på det språk som ibland informellt kallas holländska eller flamländska. Nederländska talas som modersmål av ca 23 miljoner människor i Nederländerna, Belgien, Surinam och Nederländska Antillerna. Dessutom talas en variant av nederländska i den forna kronkolonin Indonesien och av ca 100 000 invånare i Franska Flandern. I Sydafrika talas dotterspråket afrikaans av mer än 6 miljoner människor och förstås av ca 15 miljoner.

Det var handelsmännen från Amsterdam i provinsen Holland som på 1600-talet gjorde landet till en stor kolonialmakt och sedan dess lever bruket kvar att tala om holländska även när man i modern tid inte enbart syftar på dialekten i provinsen Holland utan på språket i hela Nederländerna.

Flamländska är en samlingsbenämning på de nederländska dialekter som talas i den federala staten Flandern i Belgien, men officiellt heter språket nederländska även i Belgien.

I Surinam finns över 20 aktiva språk, men det officiella myndighets- och skolspråket är nederländska. Nederländska är modersmål för 60 % av befolkningen och kan förstås av alla.

Nederländska är ett av de fyra västgermanska språken. De andra är engelska, tyska och frisiska. Frisiska talas av ca 400 000 invånare i provinsen Friesland i norra Nederländerna, samt längs kusten i de tyska delstaterna Niedersachsen och Schleswig-Holstein.

Ordföljdsvariation i nederländska bisatser

En av de språkliga företeelser som uppvisar stor variation i modern nederländska är verbens inbördes ordföljd i tvåverbskomplex med ett perfekt particip och ett hjälpverb i bisatser.

Frågan är vilken ordföljd som är rätt i nedanstående meningar? Ska hjälpverbet stå före eller efter perfekt participet?

Ik geloof niet dat je vader *heeft opgebeld*.

Ik geloof niet dat je vader *opgebeld heeft*.

‘Jag tror inte att din pappa har ringt’

Hij zegt dat hij naar school *is gelopen*.

Hij zegt dat hij naar school *gelopen is*.

‘Han säger att han har gått till skolan’

Ik hoop dat mijn boek *wordt gepubliceerd*.

Ik hoop dat mijn boek *gepubliceerd wordt*.

‘Jag hoppas att min bok blir publicerad’.

Svaret är att båda ordföljderna är korrekt nederländska. Modern nederländska har nämligen i princip fri variation när det gäller den interna ordföljden mellan verben i tvåverbskomplex med ett perfekt particip och ett hjälpverb i bisats (ANS 1996: 1067-1068).

Ordföljden med hjälpverbet före perfekt participet (*heeft opgebeld*) kallas inom nederlandistiken ofta röd ordföljd och ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet (*opgebeld heeft*) grön ordföljd. Denna terminologi introducerades redan 1953 vid universitetet i Leuven i

Belgien genom att de olika ordföljdernas regionala spridning markerades med rött och grönt på en dialektkarta (Pauwels 1953).

I modern tyska är endast den gröna ordföljden med hjälp verbet sist korrekt (*gelaufen ist*). Den ordföljden blev fastlagd i tyskan redan på 1700-talet, men dessförinnan hade även tyskan fri variation när det gällde flerverbskonstruktioner i slutet av en bisats (Arfs 2007, Coussé 2008).

År 1652 grundades en koloni på Sydafrikas sydligaste udde för att handelsfartygen i Förenade Ostindiska Kompaniets tjänst skulle kunna lägga till där på väg till Nederlands-Indië (Indonesien). Man lockade dit bönder (boer) från hemlandet för att odla frukt och grönsaker. Dessa bönder är förfäder till dagens plantageägare och vinodlare och de talar dotterspråket afrikaans. Kännetecknande för afrikaans är att morfologin är synnerligen förenklad och att ordförrådet är ålderdomligt och dessutom uppblandat med många andra språk. I afrikaans används enbart den gröna ordföljden med hjälp verbet efter perfekt participet (*gelees het*) i tvåverbkomplex i bisatser eftersom det var den ordföljd som var den mest brukliga i Holland på 1600-talet (Conradie 2007).

I modern nederländska är dock båda ordföljderna korrekt språkbruk och variationen är enligt nederländska grammatikböcker i princip fri och inga direkta regler finns. Ändå föredrar de flesta modersmålstalare – utan att de är medvetna om när och varför – ibland den ena ordföljden, ibland den andra och ibland spelar ordföljden ingen roll för dem (Haeseryn 1990).

Vilka faktorer det är som påverkar språkanvändarens val av ordföljd i verbkomplexet är ett gammalt forskningsområde inom nederlandistiken (Meeussen & Vanacker 1951, Michels, 1959, Sassen 1963).

Stor regional variation har konstaterats i åtskilliga undersökningar, liksom stora skillnader mellan talspråk och skriftspråk. Ordföljden med hjälp verbet före perfekt participet (*heeft gelezen*) är mest frekvent i den centrala delen av språkområdet och ordföljden med hjälp verbet efter (*gelezen heeft*) är mest frekvent i nordost och sydväst (Pauwels 1953, Stroop 1970, Haeseryn 1990, De Sutter 2005). Forskningen har även visat att hjälp verbet oftare placeras efter perfekt participet i talspråk och oftare före perfekt participet i skriftspråk (Sassen 1963, Haeseryn 1990, De Schutter 1996, De Sutter 2005).

Andra forskare har hävdats att syntaktiska faktorer, t.ex. typ av bisats eller typ av hjälp verb kan påverka valet av ordföljd.

Därtill kommer påverkan från mycket starka normfaktorer (De Hoop & Smabers 1987, Haeseryn 1990). Inom mediavärlden anses ordföljden med hjälp verbet före perfekt participet (*heeft gelezen*) vara mer bildat och korrekt språkbruk och eftersom mediala texter starkt påverkar språkutvecklingen har bruket av denna ordföljd ökat starkt i skriftspråket i modern tid (ANS 1997: 1067).

På senare tid har även flera forskare påvisat att rytmiska faktorer är av mycket stor vikt för ordföljdsvariationen (De Schutter 1996, Swerts 1998, De Sutter 2005, Arfs 2007).

Variationsundersökning

Genom att i en korpus bestående av ett stort antal skrivna texter av olika slag, undersöka i vilken mån tio olika variabler leder till avvikelser från den genomsnittliga fördelningen mellan de båda ordföljderna i bisatser med ett hjälp verb och en perfekt particip och sedan

statistiskt kartlägga frekvenserna och betingelserna för dessa avvikelser, kan man förklara varför språkanvändaren ibland föredrar den ena ordföljden framför den andra och därmed i viss mån även förutsäga valet av ordföljd.

En språkanvändare förutsätts medvetet eller omedvetet sträva efter en jämn fördelning mellan betonade och obetonade stavelser. Om man återger en betonad stavelse med ett litet tak och en obetonad med ett streck, så ser betoningsmönstret för ett perfekt particip med rytmisk jämvikt ut som en spetsig hatt med brätte på båda sidorna (t.ex. *gekomen*), annars ser betoningsmönstret för ett perfekt participet ut som en keps med en kort eller lång skärm åt ena eller andra hållet (t.ex. *opgebeld* och *gepubliceerd*):

- ^ - gekomen	^ - - opgebeld	- - - ^ gepubliceerd
------------------	-------------------	-------------------------

Med hjälp av variation i ordföljden kan man uppnå jämvikt i verbkomplexet på så vis att man placerar hjälpverbet före perfekt participet om detta har betoningen i början, så att det blir ett brätte även på vänster sida:

- ^ - - <i>heeft</i> opgebeld	- ^ - - <i>heeft</i> meegemaakt	- - ^ - - <i>heeft</i> teruggezien
----------------------------------	------------------------------------	---------------------------------------

Om perfekt participet har betoningen i slutet placeras hjälpverbet efter det, så att hatten får ett brätte även på höger sida och jämvikt i verbkomplexet på så vis uppnås:

- ^ - betaald <i>heeft</i>	- - ^ - gestudeerd <i>heeft</i>	- - - ^ - gepubliceerd <i>heeft</i>
-------------------------------	------------------------------------	--

Om betoningen ligger mitt i perfekt participet finns jämvikten redan och placeringen av hjälpverbet avgörs då av andra externa variabler som ligger utanför själva verbkomplexet:

- - ^ - <i>heeft</i> gelezen	- - ^ - <i>is</i> gekomen	- - - ^ - <i>heeft</i> mishandeld
- ^ - - gelezen <i>heeft</i>	- ^ - - gekomen <i>is</i>	- ^ - - mishandeld <i>heeft</i>

Undersökningen av den s.k. hattmodellens inverkan på valet av ordföljd i tvåverbskomplex av denna typ i bisatser begränsades till skriftspråk eftersom det vid tiden då undersökningen genomfördes ännu inte fanns någon annoterad och sökbar talspråkskorpus tillgänglig. Vid Instituut voor Nederlandse Lexikologie (INL) i Leiden finns en skriftspråkskorpus med varierade skrivna texttyper omfattande totalt 38 miljoner ord. Ur denna selekterades slumpmässigt en subkorpus omfattande 1 miljon ord. I denna subkorpus fanns totalt 3642 bisatser med tvåverbskomplex av det sökta slaget och dessa bisatser utgör undersökningsmaterialet.

Tio förklaringsvariabler undersöktes dels var för sig dels i relevanta kombinationer för att se i vilken mån dessa förklaringsvariabler isolerat eller i kombination med varandra ledde till avvikelse från normalfördelningen i de 3642 undersökta bisatserna.

Följande rytmiska variabler undersöktes:

1. betoningsmönstret i perfekt participet (hattmodellen)
2. hjälpverbet längd (ett- eller tvåstavigt)
3. mittfältets längd (antal stavelser från bisatsinledande pronomen eller konjunktion till verbkomplexets början)
4. element direkt före verbkomplexet (starkt betonat eller svagbetonat element)

5. element direkt efter verbkomplexet (t.ex. prepositionscomplex, ytterligare bisats)
6. extrapositionens längd (antal stavelser efter verbkomplexet)

Följande syntaktiska variabler undersöktes:

7. typ av hjälpverb (*hebben, zijn* som temporalt hjälpverb, *zijn* som passivbildande hjälpverb, *worden*)
8. typ av bisats (relativbisats, interrogativ bisats eller konjunktionsbisats)

Följande psykolingvistiska variabel undersöktes:

9. lingvistisk persistens (om en liknande verbkomplex med ett perfekt particip och ett hjälpverb förekommer i en föregående sats, så är språkanvändaren benägen att återanvända samma ordföljd i den följande satsen (Hartsuiker & Westenberg 2000, De Sutter 2005).

Följande normvariabel undersöktes:

10. typ av text (nyhetsuppläsning, d.v.s. texter som skrivits för att läsas upp, sakprosa, tidningstext och juridisk text)

Några resultat

Diagram 1

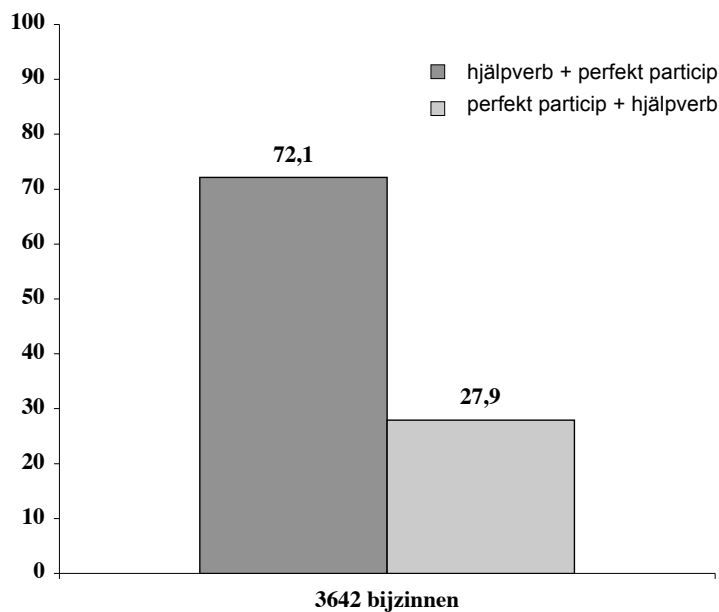

Diagram 1 visar fördelningen i det aktuella undersökningsmaterialet. Ordföljden med hjälpverbet före perfekt participet (*heeft gelezen*) visar sig vara mer frekvent än ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet (*gelezen heeft*). Detta resultat var förväntat eftersom undersökningsmaterialet utgjordes av enbart skrivna texter och tidigare forskning påvisat att ordföljden med hjälpverbet före perfekt participet är den mest frekventa i skriftspråk.

Diagram 2

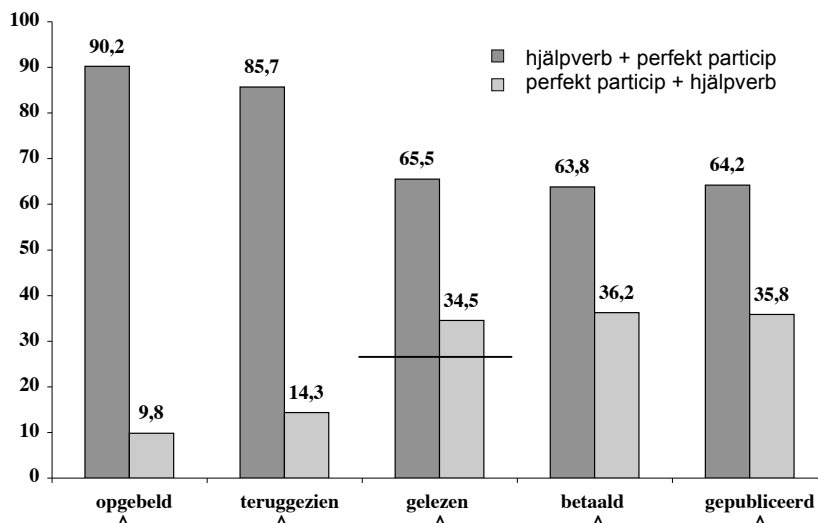

Diagram 2 visar att hjälpverbet oftare placeras framför perfekt participet när detta har betoningen i början och oftare efter perfekt participet när detta har betoningen i slutet.

Diagrammet visar dessutom att ordföljden i bisatser med en perfekt particip med betoningen i mitten (t.ex. *gelezen*) inte signifikant påverkas av hattmodellsvariabeln. Eftersom betoningen redan är i balans borde fördelningen då ha blivit enligt normalfördelningen (se linjen i diagrammet). Men i de fall jämvikten i perfekt participet redan finns, får externa variabler fritt spelrum och påverkar placeringen av hjälpverbet. Diagrammet visar att påverkan från en eller flera andra variabler har lett till en högre andel bisatser med hjälpverbet efter perfekt participet (34,5 %) än i normalfördelningen i undersökningsmaterialet (27,9 %).

Diagram 3

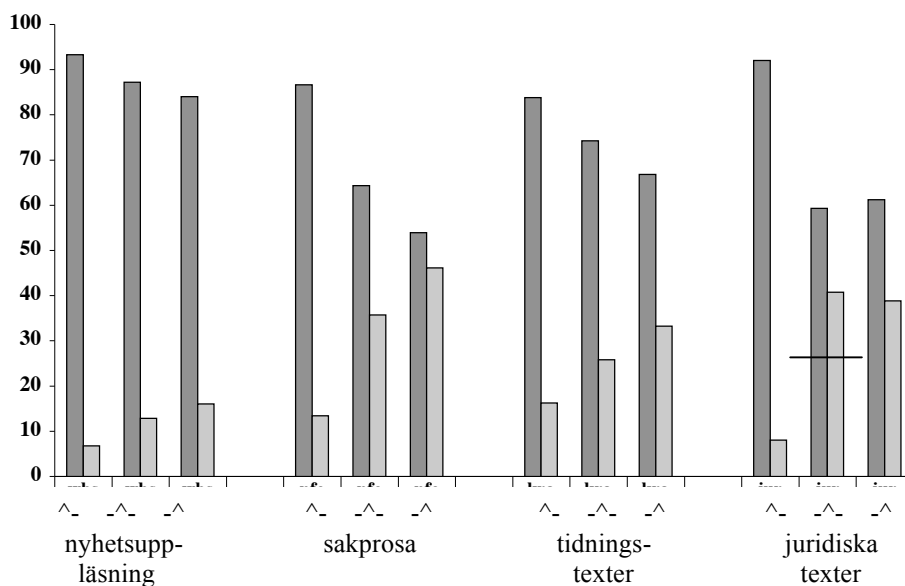

Diagram 3 visar att hattmodellen är signifikant utslagsgivande eftersom ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet är vanligare när betoningen ligger i början av perfekt participet ^- än när betoningen ligger i slutet av det -^.

Diagram 3 visar också att faktorn 'typ av text' har blivit utslagsgivande för valet av ordföljd i de juridiska texterna när hattmodellsvariabeln inte påverkar, d.v.s i de fall då perfekt participet redan har jämvikt och verbkomplexet alltså står öppet för påverkan från externa faktorer. Juridiska texter kännetecknas generellt av att de är mer formella och av ett frekventare bruk av ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet (*gelezen heeft*). I verbkomplexen med ett perfekt particip med jämvikt har denna stilistiska faktor starkt påverkat valet av ordföljd (se linjen i diagram 3).

Diagram 4

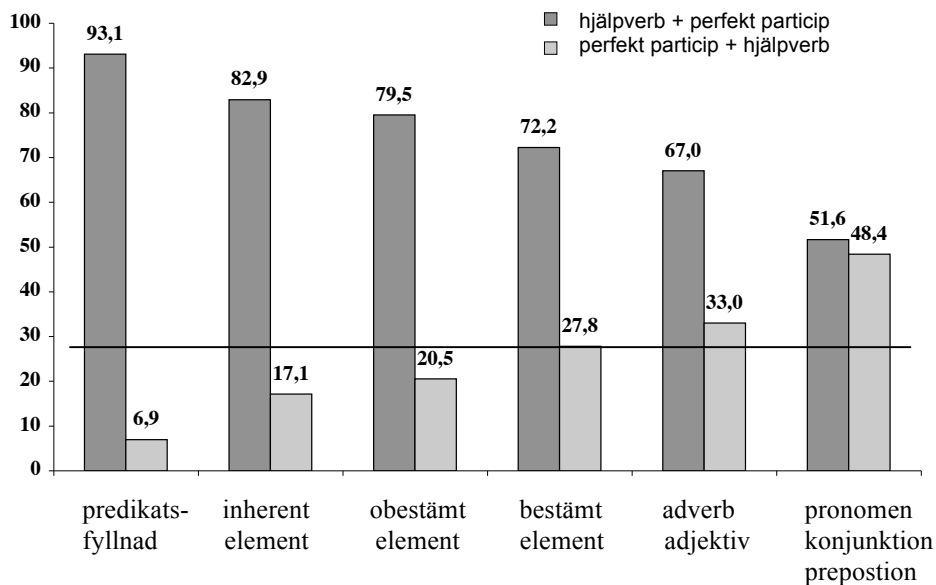

Diagram 4 visar utfallet för variabeln 'element direkt före verbkomplexet'. Denna variabel är näst efter hattmodellen den mest signifikanta förklaringsvariabeln. Ett starkt betonat element direkt före verbkomplexet (t.ex. en predikatsfyllnad) främjar placeringen av hjälpverbet före perfekt participet eftersom den ordföljden leder till att avståndet mellan två tryckstarka element ökar:

... dat ze erg boos is geworden. ---^--^--
 att hon har blivit mycket arg

Ett substantiv i obestämd form är en ny information i diskursen och är därför ofta mer betonat än samma substantiv i bestämd form eftersom detta då redan är känt i diskursen. Hjälpverbet placeras därför oftare före perfekt participet när substantivet direkt före verbkomplexet är ett substantiv i obestämd form:

... dat ze een boek heeft gelezen ---^--^--
 ... dat ze het boek gelezen heeft. ----^--
 att hon har läst en bok / boken

Ett obetonat element direkt före verbkomplexet (t.ex. ett pronomen) främjar ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet eftersom det annars skulle bli ännu fler obetonade stavelser i rad:

... dat ze het gepubliceerd heeft. -----^-
att hon har publicerat det

Två variabler kan antingen motverka eller förstärka varandra. Om verbkomplexet föregås av ett starkt betonat element och perfekt participet har betoningen i början så förstärker dessa variabler varandra och antalet bisatser med hjälpverbet före perfekt participet ökar:

... dat ze een gedicht heeft uitgegeven ----^-^----
att hon har givit ut en dikt

På samma sätt blir ordföljden med hjälpverbet efter perfekt participet vanligare om det element som står direkt före verbkomplexet är ett svagbetonat ord. Särskilt hög frekvens blir det om perfekt participet har betoningen på sista stavelsen. Då samverkar de två variablerna, vilket sker i exemplet *dat ze het gepubliceerd heeft*, som ju har ett flerstavigt perfekt participet med betoningen på sista stavelsen och dessutom ett svagbetonat element direkt före verbkomplexet.

Sammanfattning

Undersökningen visade att det är de rytmiska faktorerna som avgör placeringen av hjälpverbet före eller efter perfekt participet i de undersökta bisatserna och att det är betoningsmönstret i själva perfekt participet (hattmodellen) som är den utslagsgivande variabeln. De olika rytmiska variablerna korrelerar med varandra enligt ett visst hierarkiskt mönster, vilket gör det möjligt att till viss del förklara och förutsäga avvikelser från den genomsnittliga fördelningen.

Men även när flera variabler starkt samverkar, kvarstår ändå den fria variationen i den interna ordföljden i nederländska bisatser med tvåverbskomplex. Det blir nämligen alltid en litet antal bisatser kvar vars ordföljd inte kan förklaras av de undersökta variablerna. Andra faktorer som också påverkar valet av ordföljd kan vara regionala eller sociala språknormer eller helt enkelt språkanvändarens individuella preferens. Valet är fritt.

Litteratur

- ANS. 1997. "Algemene Nederlandse Spraakkunst". Band 1-2. I: W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M. C. van den Toorn (utg.). Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers.
- Arfs, M. 2007. *Rood of groen? De interne woordvolgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen met een voltooid deelwoord en een hulpwerkwoord in bijzinnen in het hedendaags Nederlands*. Doktorsavhandling. Göteborgs Universitetet. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Conradie, C. J. 2007. "Werkwoordclusters in contrast: het Nederlands en het Afrikaans". I: J. Fenoulhet, A. J. Gelderblom, J. Lalleman, L. Missinne, J. Pekelder (utg.), *Neerlandistiek in contrast. Bijdragen aan het Zestiende Colloquium Neerlandicum. Gent 20-26 augustus 2006*. Amsterdam: Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, 247-260.

- Coussé, E. 2008. *Motivaties voor volgordevariatie. Een diachrone studie van werkwoordsvolgorde in het Nederlands*. Doktorsavhandling. Universiteit Gent.
- De Hoop, H. & P. Smabers. 1987. "Rood of groen? Een normenonderzoek naar enkele stijverschillen tussen gesproken en geschreven taal". I: *De Nieuwe Taalgids* 80/4, 287-302.
- De Schutter, G. 1996. "De volgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen met voltooid deelwoord in spreek- en schrijftaal". I: *Nederlandse Taalkunde* 3, 1e jaargang, nr 3, 207-220.
- De Sutter, G. 2005. *Rood, groen, corpus! Een taalgebruiksgebaseerde analyse van woordvolgordevariatie in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen*. Doktorsavhandling. Katholieke Universiteit Leuven.
- Haeseryn, W. 1990. *Syntactische normen in het Nederlands. Een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep*. Doktorsavhandling. Katholieke Universiteit Nijmegen.
- 't Hart, J., R. Collier & A. Cohen. 1990. *A Perceptual Study of Intonation: An Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartsuiker, R. J. & C. Westenberg. 2000. "Word order priming in written and spoken sentence production". I: *Cognition* 75, B27-B39.
- Meeussen, A. E. & V. F. Vanacker. 1951. "De dubbele werkwoordgroep". I: *De Nieuwe Taalgids* 44, 36-50.
- Michels, L. C. 1959. "Op de grens van copula en hulpwerkwoorden". I: *Taal en Tongval* 11, 206-212.
- Pardoen, J. 1991. "De interpretatie van zinnen met de rode en de groene volgorde". I: *Forum der Letteren* 32, 1-20.
- Pauwels, A. 1953. *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin. Deel I - Tekst. Deel II - Kaarten*. Licentiatavhandling. Katholieke Universiteit Leuven.
- Sassen, A. 1963. "Endogeen en exogeen taalgebruik". I: *De Nieuwe Taalgids* 56, 10-21.
- Stroop, J. 1979. "Systeem in gesproken werkwoordgroepen". I: *Taal en Tongval* 22, 128-147.
- Van der Horst, J. 1993/1994. "Rode en groene volgorde en analytische taalkunde", I: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 14, 187-197.
- Van der Horst, J. 2000. "Rood licht voor groen". I: *Nederlands van nu* 48/5, 92-94.
- Swerts, M. 1998. "Ritme als verklarende factor voor de keuze tussen groene en rode werkwoordvolgorde in het Nederlands". I: *Nederlandse Taalkunde*, 3e jaargang, nr 4, 299-308.
- Swerts, M. & C. van Wijk. 2005. "Prosodic, lexico-syntactic and regional influences on word order in Dutch verbal endgroups". I: *Journal of Phonetics* 33, 243-262.